

1995

Förord och inledning
Ansvarsbibliotekens framväxt i Sverige
Ansvarsbiblioteken idag
Problembilden
Rekommendationer

Docent Olle Persson arbetar i forskningsgruppen Inforsk vid Umeå universitet. Vid Inforsk studeras produktion, spridning och användning av kunskap inom vetenskap och teknik.

Förord och inledning

Bibliotek betraktas ibland som institutioner man måste värna om. De tar hand om vårt kulturarv och ger medborgarna möjlighet att hålla sig informerade i viktiga frågor. Förlorar vi biblioteken går vi miste om grundläggande demokratiska värden och då går vi mot ett samhälle med ökande kunskapsklyftor. En del anser därför att biblioteken måste skyddas, kanske t o m med hjälp av en allmän bibliotekslag.

Men det handlar inte bara om beskydd och bevarande. Biblioteken måste också förnyas i takt med samhällsutvecklingen och det informationsutbud som växer fram. Forskningsbibliotek, folkbibliotek och andra typer av bibliotek står inte passiva inför denna utveckling. De flesta bibliotek har av egen kraft förnyat sig, vad beträffar tekniska tillämpningar, kompetens, arbetsorganisation och service. För biblioteksbesökaren är förändringarna uppenbara och biblioteken ser låntagarna komma i allt större skaror. Många nya informationsteknologiska tillämpningar introduceras först i biblioteksmiljön, men det sker ofta försiktigt, med kritisk distans och utan större åthävor.

Vid enstaka tillfällen ägnas biblioteksfrågorna ett särskilt intresse bland politiker och andra beslutsfattare. Så skedde under mitten av 1970-talet då begreppet nationell informationsförsörjning diskuterades. Ett väl fungerande system för informationsservice till forskning och utveckling ansågs som så pass viktigt att nationella organ med informationsförsörjning som huvuduppgift inrättades i flera länder. I Sverige föreslogs också införandet av ett system för ansvarsbibliotek för att garantera en tillfredsställande nivå på den vetenskapliga och tekniska informationsförsörjningen.

Efter en relativt lång uppbyggnadsperiod har vi nu ansvarsbibliotek i Sverige. Det övergripande ansvaret för systemets finansiering och drift har BIBSAM, ett särskilt sekretariat knutet till Kungliga Biblioteket. Någon gång under 1992 frågade BIBSAM mig om jag hade möjlighet att studera hur systemet fungerar idag. Eftersom jag under 1970-talet till viss del deltog i och följde diskussionerna om ansvarsbibliotek tyckte jag att det skulle bli intressant att studera vad det hela i praktiken hade lett fram till. Jag var då, i likhet med många andra forskare och experter, tveksam till tanken på ansvarsbibliotek. Det ledde mina tankar till en centralstyrd beståndsutveckling där vissa bibliotek skulle komma att gynnas på andras bekostnad. Den teoretiska argumentationen var för mig, van vid de akademiska seminarierna, tämligen vag och mina egna empiriska studier pekade på att det egentligen inte fanns sådana brister i bibliotekssystemet att man måste skapa särskilda ansvarsbibliotek.

Det var därför med stort intresse jag inledde mina undersökningar av de svenska ansvarsbiblioteken. Jag blev snart varse att ansvarsbibliotekens praktik, dvs vad de faktiskt gjorde, i allt väsentligt avvek från min teori, dvs mina tidigare föreställningar om vad de

skulle komma att göra. Jag mötte bibliotekarier och bibliotekschefer som försökte lösa en mängd praktiska biblioteksproblem inom de ämnesområden de verkade. Här fanns ingen strävan att kontrollera eller styra beståndsuppbyggnaden i landet eller att skapa en striktare arbetsfördelning mellan biblioteken. Det som istället präglar ansvarsbibliotekens verksamhet är att i samråd med andra bibliotek utveckla bestånds- och referensservice, kompetens på olika områden och marknadsföra bibliotekens resurser till externa användare.

Det visade sig således vara något annat jag studerade än vad jag från början föreställt mig. Ansvarsbibliotekssystemet kan enligt min mening bäst beskrivas som ett försök till nationellt samordnat och praktiskt inriktat utvecklingsarbete. Med hjälp av de anslag som erhålls från BIBSAM startas projekt som på ett handfast sätt syftar till att stärka biblioteksservicen i olika avseenden. Det kanske inte är så storslaget alla gånger, men det står i rimlig proportion till anslagens storlek och de arbetsuppgifter biblioteken för övrigt har.

I denna rapport har jag försökt utgå från vad ansvarsbiblioteken faktiskt arbetar med och ställa detta mot de uppgifter som forskningsbiblioteken kommer att möta i en framtid präglad av avancerad informationsteknologi och ökad efterfrågan. Jag diskuterar också enskilda problem i systemets konstruktion och ger en del förslag till hur jag tycker det kan förbättras.

Avslutningsvis vill jag rikta ett tack till personer vid ansvarsbiblioteken och andra experter som velat sätta av tid till diskussioner med mig. För min egen del tycker jag att det varit en värdefull erfarenhet och jag hoppas att denna rapport kan bidra till en aktiv diskussion om forskningsbibliotekens utveckling.

Umeå i november 1994

Olle Persson

Inledning

Bland våra politiker finns en stark övertygelse om forskningens och högskolans stora betydelse och det satsas mer pengar på dessa ändamål än någonsin förr. Kunskap har blivit en strategisk resurs för samhällsutvecklingen och det enskilda landets förmåga att hävda sig i den internationella konkurrensen. Kunskapshantering, insamlandet, igensökandet och organiseringen av kunskap, är därför en nyckelfunktion, särskilt som den tillgängliga mängden kunskap ökar, blir alltmer specialiserad och allt svårare att överblicka.

En god informationstillgång är grundläggande för all forskning och högre utbildning. Kvalitén på forskning och utbildning är avhängig forskarnas och studenternas förmåga att följa kunskapsutvecklingen på sina respektive områden. Detta är närmast en självklarhet. Men det är inte alldeles enkelt och man kan knappast förvänta sig att forskare och studenter skall klara av sin informationsförsörjning helt på egen hand. De behöver hjälp med att söka information och kunskap, komma åt dokument, organisera och värdera olika informationskällor. Därför behövs de vetenskapliga biblioteken. Av detta följer också att kvalitén på de tjänster våra vetenskapliga bibliotek kan erbjuda har betydelse för forskningens och undervisningens kvalitet.

Det ökade kunskapsberoendet sammanfaller också med en informationsteknologisk revolution. Det skrivna ordet sprids numera elektroniskt via datorer och nätverk. Allt som

oftast hamnar det på papper till slut, men det kan sökas, återvinnas och spridas via databaser. De vetenskapliga biblioteken får mot denna bakgrund delvis helt nya och mer omfattande arbetsuppgifter. Samtidigt som trycket från bibliotekets användare ökar i takt med forskningens och utbildningens tillväxt, ställer den nya informationstekniken allt större krav på förändring och kompetens i biblioteksmiljön.

Uppenbart är att omfattande förändringar sker vid våra forskningsbibliotek. De ser helt annorlunda ut idag jämfört med för bara fem till tio år sedan. Antalet besökare har mångdubblats. Idag räknar t ex Umeå universitetsbibliotek med cirka 5000 besökare varje dag. Situationen är likartad vid många andra bibliotek. På biblioteken möter vi dataskärmar, en del kopplade till den lokala katalogen, andra till ett växande utbud av databaser på CD-ROM-skivor och många är kopplade till det världsomspännande datornätet Internet. Lärare, forskare och studenter blir uppkopplade till datornäten och kan via sina persondatorer nå en mängd värdefull information.

Förändringarna gäller även det sedan länge väl etablerade samarbetet mellan forskningsbiblioteken. Man kan märka en tilltagande fjärrlåntrafik mellan biblioteken, beställnings- och leveransrutinerna effektiviseras med hjälp av datateknik och goda nätverksförbindelser.

Men vid sidan av det utvecklingsarbete som sker lokalt kan det finnas behov av att från centralt håll, på nationell nivå, stimulera bibliotekens utveckling. Satsningar på nationell nivå har ju bl a den fördelen att de kan få större spridningseffekt jämfört med lokala satsningar. Detta kanske är särskilt angeläget i biblioteksvärlden där utrymmet för utvecklingsarbete är begränsat. Ett annat viktigt skäl, är att de lokala resurser som avsätts för biblioteken helt enkelt inte räcker till för att utveckla och upprätthålla en fullgod service i alla avseenden.

I början av 1980-talet började ett system med s k ansvarsbibliotek att stegvis växa fram i Sverige. Systemets grundtanke var då att en viss servicenivå måste kunna tryggas på det nationella planet. Man fann det lämpligt att utse enskilda bibliotek till ansvarsbibliotek inom ett antal ämnesområden. Ansvarsbibliotekens uppgift var att bidra till en nivåhöjning av den externt riktade servicen. De resurser som slutligen kom till ansvarsbibliotekens disposition var dock så pass begränsade att någon absolut nationell servicenivå ej kunde garanteras.

Ansvarsbiblioteken har nu funnits ett antal år och det framstår som angeläget att närmare studera vad ansvarsbiblioteken arbetat med, vilka resultat som uppnåtts och vad som är viktiga uppgifter i framtiden. Systemet med ansvarsbibliotek är omdiskuterat både i Sverige och i andra länder där liknande system finns. En del kritik utgår ifrån den internationalisering som sker inom biblioteksvärlden och menar att det nationella perspektivet på informationsförsörjning blir alltmer förlegat. Andra kritiker menar att systemet på ett orättvist sätt gynnar vissa, redan starka bibliotek och en del tycker kanske att de gjorda satsningarna är så blygsamma att de har liten effekt på bibliotekservicen som helhet.

En kritisk diskussion om ansvarsbibliotekens roll för utvecklingen av informationsservice till forskning och utbildning är naturligtvis motiverad. Men den måste vila på kunskaper om hur systemet i praktiken fungerar, vilka syften det har, hur systemet är uppbyggt, vilka problem och svårigheter som finns.

Syftet med denna rapport är att beskriva hur det svenska systemet med ansvarsbibliotek är uppbyggt och vad verksamheten handlar om. Inledningsvis ges en beskrivning av systemets

framväxt och vilka mål systemet har idag. Därefter görs en kortfattad genomgång av ansvarsbibliotekens aktiviteter. På basis av dessa beskrivningar diskuteras några av ansvarsbibliotekssystemets problem. Avslutningsvis ges några rekommendationer till hur systemet bör utvecklas med sikte på framtiden.

Studien handlar med andra ord om en utvärdering av ansvarsbiblioteken. Utvärdering förknippas ofta med mätningar av måluppfyllelse. Problemet i detta sammanhang är att målen är så allmänt formulerade att de inte utan vidare kan ligga till grund för empiriska observationer och mätningar. Utvärderingen blir inte lättare av att det saknas mätningar eller andra beskrivningar av utgångsläget, när ansvarsbibliotekssystemet sattes igång. Vi kan inte med anspråk på vetenskaplighet avgöra om systemet lett till en bättre nationell servicenivå eller inte.

Hur skall en studie av ansvarsbibliotekssystemet läggas upp för att vi ändå skall kunna diskutera systemets ändamålsenlighet och funktion? Kan vi över huvudtaget säga något mera bestämt om systemets värde? Ja, vi kan i vart fall försöka göra en så rättvisande beskrivning av systemet som möjligt. På basis av denna beskrivning kan vi sedan diskutera brister och förtjänster, och förslag till framtida inriktning. Det bör framhållas att ansvarsbibliotekssystemet bara verkat i några år och verksamheten ändrar ständigt karaktär. Varje beskrivning riskerar därför att snart bli inaktuell. Vi får nöja oss med att studera hur verksamheten hittills fungerat.

Utvärderingsarbetet har skett löpande sedan våren 1992. Frågor om utvärdering av ansvarsbiblioteken har tagits upp vid seminarier och möten, ansvarsbiblioteken har besökts och ansvariga chefer intervjuats. Vidare har verksamhetsplaner och -berättelser, rapporter och annat skriftligt material studerats.

Ansvarsbibliotekens framväxt i Sverige

De första förslagen till ett system med ansvarsbibliotek i Sverige lades fram vid mitten av 1970-talet i en statlig utredning av den vetenskapliga och tekniska informationsförsörjningen, ibland kallad BIDOK/SINFODOK-utredningen. (Vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning, SOU 1977:71). Då diskuterades behovet av en nationell informationspolitik i många länder. Information, särskilt inom vetenskap och teknik, framstod som en strategisk resurs för vilken staten hade en särskilt ansvar, för planering, samordning och utveckling. Man såg det som viktigt att säkra landets tillgång till information, ungefär på samma sätt som för andra produktionsfaktorer - jämför begreppet energiförsörjning. De vetenskapliga biblioteken utgjorde naturliga stöddepåer för den nationella informationsförsörjningen. Biblioteken bygger samlingar av dokument (bestånds-uppbyggnad) och erbjuder möjligheter och kompetens att söka information (referensservice).

Bibliotekssystemet och därtill kopplade informationstjänster måste enligt utredarna samordnas och utvecklas med tanke på ett antal viktiga samhällsförändringar. I första hand nämns ökande och mer differentierade behov av vetenskaplig och teknisk information parat med en snabb informationsteknisk utveckling, som ändrar villkoren för de institutioner som arbetar med informationstjänster samt ökade kostnader för litteraturinköp. Decentraliseringen av högskolesystemet framhölls som ett särskilt skäl till varför ett system med ansvarsbibliotek kunde behövas. 1977 års högskolereform innebar att finansieringen av högskolebibliotek i fortsättningen skulle ske via de lokala högskolornas egna anslag och det fanns därför en rädsla för att det sedan länge välfungerande svenska sambiblioteket, dvs samarbetet mellan de statliga forskningsbiblioteken, skulle vittra sönder. De stora biblioteken skulle kanske minska

sin service till externa användare när det lokala serviceuppdraget markerats via ett nytt ekonomisk styrsystem. Men oavsett högskolereformens eventuella effekter utmålades en framtid med ökade krav på biblioteksservice och som måste mötas med särskilda insatser.

Det fanns således en rad förändringar som tillsammans innebar ett behov av förnyelse på bibliotekssidan. Uppenbarligen menade man att en anpassning till dessa förändrade villkor inte skulle komma att ske utan särskilda statliga insatser. Man föreslog därför ett system med ansvarsbibliotek inom olika ämnesområden. Till ansvarsbibliotekets uppgifter ville BIDOK/SINFDOK utredningen bl a räkna:

- bevaka och i vissa fall svara för referenstjänster
- svara för ämnesbibliografering när efterfrågan uppstår
- svara för de nationella bidragen till internationella informationssystem
- bevaka anskaffningen av litteratur och referensmaterial samt ha ett särskilt ansvar för att hålla samlingar av svåråtkomlig litteratur; bevaka svåråtkomliga kategorier av svenska dokument enligt överenskommelse med nationalbiblioteket
- ta initiativ till uppbyggnad av samlingar och databaser
- ha ett särskilt ansvar för utlån av litteratur och kopieservice till andra bibliotek samt svara för fjärrlåneservice
- upprätta förteckningar över var olika former av service finns tillgänglig
- aktivt medverka genom utbildning och information till att bestånds- och referensservice utnyttjas effektivt

Ett resultat av utredningen blev bildandet av Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI). DFI fick sedan uppdraget att särskilt utreda ansvarsbiblioteksfrågan och komma med konkreta förslag till vilka områden och bibliotek som skulle ingå i ett system med ansvarsbibliotek, liksom även en precisering av ansvarsbibliotekens mål och uppgifter. ÅR 1983 lade Ansvarsbiblioteksutredningen (ABU) sitt betänkande Ansvarsbibliotek: ett system för nationell informationsförsörjning (DFI publikation 1983:1). Perspektivet är i långa stycken detsamma som det BIDOK/SINFDOK utredningen utgick ifrån. En markering gjordes av att ansvarsbibliotekssystemet skulle bygga på existerande bibliotek och dess resurser och att man genom samordning och arbetsfördelning mellan biblioteken skulle höja den nationella servicenivån. Om mål och uppgifter för ansvarsbiblioteken skrev ABU:

"Målet för ansvarsbibliotekssystemet i dess helhet är att den vetenskapliga och tekniska informationsförsörjningen till landets forsknings- och utvecklingsverksamheter skall fungera effektivt på nationell nivå. Systemet skall även ses i ett nordiskt och internationellt samarbetsperspektiv. Ansvarsbiblioteket skall ha särskilt ansvar för referensservice, beståndsservice, planering och utveckling, utbildning " (ABU, s 2)

Behovet av andra insatser vid sidan av bestånds- och referensservice uppmärksammades av ABU-utredningen. Man nämner planering och utveckling samt utbildning som andra viktiga uppgifter för ett ansvarsbibliotek.

ABU menade att ett bibliotek skall utses som ansvarsbibliotek inom respektive ämnesområde, samtidigt som man betonade bibliotekssamarbetets stora betydelse på såväl nationell som internationell nivå. I vissa fall kan bibliotek med speciella förutsättningar få till uppgift att

svara för den nationella bestånds- och referensservicen. Dessa skall då knytas till ett huvudansvarigt bibliotek och kallas för associerade ansvarsbibliotek.

Man föreslog att systemet skulle byggas upp etappvis och att ansvarsbibliotek skulle utses på basis av grundliga utredningar. De förslag på bibliotek man lade är till stora delar desamma som bildar dagens ansvarsbibliotekssystem: Karolinska institutets bibliotek och informationscentral (KIBIC) inom medicin, Kungliga Tekniska Högskolan Bibliotek (KTHB) inom teknik, Sveriges Lantbruksuniversitets bibliotek (SLUB) inom lantbruk och skogsbruk, Statens Psykologisk-Pedagogiska Bibliotek (SPPB) inom beteendevetenskap samt Biblioteket vid Handelshögskolan i Stockholm (HHSB) inom ekonomiämnen. ABU föreslog att finansiering skulle ske dels genom ett särskilt ansvarsbiblioteksanslag som fördelas via DFI och dels via projektanslag som kan sökas via DFI:s ordinarie anslag.

DFI lades ned 1 juli 1988 och ansvaret för ansvarsbibliotekssystemet övertogs av BIBSAM, ett nybildat sekretariat för nationell planering och samordning placerat vid Kungliga Biblioteket (KB). Vid den tidpunkten hade tre ansvarsbibliotek redan utsetts av regeringen: KIBIC inom medicin, Statens Naturvårdsverket Bibliotek (SNVB) inom området yttre miljö samt Arbetarskyddsstyrelsens (numera Arbetsmiljöinstitutets) Bibliotek (AIB) inom området arbetsmiljö. Ganska snart, under hösten 1989 beslöt BIBSAM och KB att utse AIB till associerat ansvarsbibliotek till KIBIC med särskilt ansvar för området arbetsmiljö. SLUB utsågs till ansvarsbibliotek inom lantbruk och skogsbruk med SNVB som associerat ansvarsbibliotek. Vidare utsågs HHS bibliotek till ansvarsbibliotek inom ekonomi och KTHB utsågs till ansvarsbibliotek inom området teknik med grundvetenskaper (kemi, fysik och matematik). Spris bibliotek (SPRIB) utsågs under 1990 till associerat ansvarsbibliotek i medicin för området hälso- och sjukvårdsadministration. Samma år utsågs även SPPB till ansvarsbibliotek i pedagogik och psykologi. Det senast utnämnda ansvarsbiblioteket är Uppsala universitetsbibliotek med ansvar för området humaniora (Ruta 1). Ytterligare områden kan komma ifråga. Sammanfattningsvis kan man säga att BIBSAM såg till att ansvarsbibliotekssystemet byggdes ut och stabiliserades.

Ansvarsområden och ansvarsbibliotek 1992/93

Teknik med grundvetenskaper (matematik, fysik, kemi): Kungliga Tekniska Högskolans Bibliotek (KTHB)

Medicin: Karolinska Institutets Bibliotek och informationscentral (KIBIC) samt de associerade biblioteken vid Arbetsmiljöinstitutets Bibliotek (AI) och SPRIB för områdena arbetsmiljö respektive hälso- och sjukvårdsadministration

Lantbruk, skogsbruk, veterinärmedicin och miljövård: Sveriges Lantbruks-universitetets Bibliotek (SLUB) med Statens Naturvårdsverks bibliotek (SNVB) som associerat bibliotek för området miljövård

Humaniora: Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Ekonomi: Handelshögskolans bibliotek (HHB)

Psykologi och pedagogik: Statens Psykologisk-Pedagogiska Bibliotek (SPPB)

BIBSAM har utarbetat ett antal riktlinjer för ansvarsbiblioteken. Jämfört med tidigare utredningar anger man mer bestämt vad som förväntas av ansvarsbiblioteken (Ruta 2). Dessa preciseringar bör ses i ljuset av att BIBSAM fördelar en begränsad summa pengar, som bara utgör några få procent av de mottagande bibliotekens totala anslag. Således betonar man att systemet med ansvarsbibliotek syftar till förbättring och effektivisering av informationsförsörjningen. Någon absolut nivå kan givetvis inte anges och förväntningarna på systemets effekter måste ställas i relation till de medel som systemet förfogar över. Det bör framhållas att anslagen för ansvarsbiblioteken idag ligger långt under den nivå som ABU:s förslag innebar.

BIBSAM menar att anslagen till ansvarsbiblioteken skall satsas på sådan verksamhet som medför en förstärkning av ansvarsbibliotekens externt inriktade verksamhet. &AUM;ven om bibliotekets lokala användare ofta utgör en stor andel av kunderna inom respektive fält måste medlen disponeras så att de i hög grad kommer externa användare till del. Hur stor andel av satsningarna som i praktiken, via manifesterad efterfrågan, kommer de lokala användarna till del är delvis en annan fråga.

Eftersom de berörda ansvarsbiblioteken redan har betydande extern service kommer BIBSAM-anslaget att bli en marginell förstärkning av den externa servicen. Det är dock viktigt att poängtera att BIBSAM-anslaget inte skall ses som en kompensation för ansvarsbibliotekens externt inriktade service. Det handlar i stället om förstärkningar av den externa service man redan ger. BIBSAM har också i olika sammanhang betonat att ansvarsbiblioteksuppgiften är begränsad till de verksamheter som finansieras via BIBSAMs anslag. Detta är viktigt att framhålla då bibliotek, användare och huvudmän ibland kan ställa andra förväntningar på ansvarsbiblioteken än vad som överenskommit mellan BIBSAM och de enskilda ansvarsbiblioteken.

BIBSAM tar också fasta på att systemet inte måste vara heltäckande, dvs att ett ansvarsbibliotek måste finnas på varje ämnesområde. Istället skall kriteriet vara att ansvarsbibliotek skall byggas upp på områden där påtagliga kvalitets- och effektivitetsvinster kan skapas. Detta innebär bl a att man måste arbeta med tillräckligt stora områden för att samordningsvinster skall uppstå. I vad mån man kan göra "påtagliga kvalitets- och effektivitetsvinster" är naturligtvis en bedömningsfråga och måste vila på analyser av biblioteksservicens nivå på olika ämnesområden.

Ansvarsbiblioteken skall ha det nationella ansvaret för bestånds- och referensservice, utveckling och utbildning. BIBSAM betonar dock att man kan förlägga utvecklingsarbete och andra verksamheter till andra bibliotek än ansvarsbiblioteket utan att ansvarsbiblioteket fräntas det övergripande ansvaret. Det finns exempel på hur bibliotek knutna till ett ansvarsbiblioteks samrådsgrupp utför viktiga utvecklingsinsatser.

När det gäller relationerna mellan BIBSAM och ansvarsbiblioteken understryks att de associerade biblioteken inte är redovisningsskyldiga direkt till BIBSAM. Ansvaret inför BIBSAM vilar på ansvarsbiblioteket inom respektive område. Planering och redovisning skall således ske i ett sammanhang för respektive ämnesområde. Dock skall medel för associerade bibliotek redovisas för sig.

Slutligen betonar BIBSAM att ansvarsbibliotekssystemet skall präglas av kontinuitet och långsiktighet. Bakom denna strävan ligger insikten om att det tar relativt lång tid att utveckla bibliotekssystemet i landet och att det kan ta åtskilliga år innan man kan avläsa effekterna av gjorda satsningar.

Riktlinjer för ansvarsbibliotekssystemet enligt BIBSAM

Huvudsyftet med systemet är att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen till forsknings- och utvecklingsverksamhet samt högre utbildning

De av BIBSAM utdelade bidragen skall resultera i en förstärkning av mottagande biblioteks externt riktade verksamhet

Systemet skall koncentreras till att innefatta ämnesområden där det är uppenbart att påtagliga kvalitets- och effektivitetsvinster kan åstadkommas genom inrättande av ansvarsbibliotek

För fördelningen av centrala bidrag på olika områden är de statliga FoU-anslagens storlek inom respektive område en viktig utgångspunkt

Ansvarsbiblioteken skall inom angivna områden bära ett särskilt ansvar för bestånds- och referensservice, utveckling och fortbildning

För varje ansvarsbiblioteksområde skall finnas ett ansvarsbibliotek som inför BIBSAM är huvudansvarigt för verksamheten inom området

Driften av ansvarsbibliotekssystemet skall så långt som möjligt präglas av kontinuitet och långsiktig planering

Jämför vi BIBSAMs tolkningar av målen för ansvarsbiblioteken med de tidigare skrivningarna rör det sig i de flesta fall om preciseringar och nyanseringar. På en punkt avviker dock tolkningen. I BIBSAMs målbeskrivning har begreppet nationell servicenivå tonats ned. Detta bör förstås mot bakgrund av en snabb internationalisering av bibliotekstjänsterna. Det är med andra ord inte självklart att ett svenskt forskningsbibliotek, eller svenska användare, i alla lägen skall eller bör vända sig till det nationella utbudet av bibliotekstjänster. Tillgänglighet blir ett allt viktigare begrepp på bekostnad av beståndsutveckling. Huvudsaken är att kunderna får tillgång till den information de efterfrågar. BIBSAMs riktlinjer för ansvarsbiblioteken och den praxis som stegvis utvecklats har inneburit att ansvarsbibliotekssystemet idag fungerar som ett sätt att organisera utvecklingsarbete och förnyelse i biblioteksmiljön. En mängd olika delprojekt och andra aktiviteter har startats på initiativ av ansvarsbiblioteken, ofta i samarbete med andra berörda bibliotek. I hög grad är det biblioteken själva som bestämmer inriktningen på vad ansvarsbiblioteksmedlen skall användas till. I samband med den årliga medelstillsdelning sker ett samråd med BIBSAM, vilket ibland leder till revideringar av ansvarsbibliotekens verksamhetsplaner.

Totalt utgår årligen cirka fem miljoner kronor till ansvarsbibliotekssystemet. Variationerna i tilldelade medel till en skilda ansvarsbibliotek sammanhänger med den fördelningsnyckel BIBSAM använder. Medelsramen för respektive bibliotek bestäms i först hand av

ämneseområdenas storlek mätt i statliga FoU-utgifter. Särskilda behov och andra förhållanden kan sedan komma att påverka den årsvisa tilldelningen

Ansvarsbiblioteken idag

Sammanfattning av kaptitel "Ansvarsbiblioteken idag"

Ansvarsbibliotekens projekt och aktiviteter innebär ett omfattande utvecklingsarbete. Variationerna mellan biblioteken är ganska stora beroende på de särskilda förutsättningar som gäller vid respektive bibliotek och ämnesområde samt BIBSAM-anslagets storlek. Samtidigt finns givetvis ett subjektivt inslag i den meningen att de som arbetar med ansvarsuppgiften har olika intressen och tolkar ansvarsbiblioteksuppgifterna på olika sätt. Det finns också en variation inom enskilda ansvarsbibliotek eftersom de uppgifter man åtar sig idag kan skilja sig markant från vad man startade verksamheten med.

Vissa gemensamma drag bör dock framhållas. Den externa inriktningen understryks av att nästan samtliga bibliotek arbetar med marknadsföring och utbildning i någon form. Detta är ett uttryck för att man vill markera rollen som ansvarsbibliotek utåt, man vill aktivt erbjuda bibliotekets resurser och service åt externa användare. Man vill också utveckla och sprida kompetens i olika frågor. Samrådsgrupperna bildar kärnan i det externt riktade nätverket, men man når också ut till andra bibliotek och målgrupper.

Många ansvarsbibliotek arbetar med utveckling av egna databaser och indexering av svensk forskningslitteratur. Detta är en naturlig uppgift för ansvarsbiblioteken och det är av värde för andra bibliotek och externa användare. Med BIBSAM-anslagets hjälp har databaserna utvecklats och nu blir det aktuellt för flera bibliotek att aktivt informera om de nya möjligheter som erbjuds.

Referenstjänster, dvs där ansvarsbiblioteken aktivt erbjuder externa kunder hjälp med informationssökning, har initierats via BIBSAM-anslag. Detta är säkert värdefullt och det är rimligt att ansvarsbiblioteken även fortsättningsvis aktivt marknadsför referens- och hänvisningstjänster. Emellertid är det tveksamt om BIBSAM-anslaget bör användas till finansiering av referenstjänster när verksamheten funnit en fast form. Här får man istället tänka sig någon form av intäktsfinansiering och överväga hur referensservicen kan integreras med andra funktioner. Skälet till detta är att BIBSAM-anslagen i annat fall inte räcker till för andra angelägna utvecklingsprojekt.

Beståndsutveckling har en undanskymd roll och en nationellt samordnad förvärvspolitik tycks inte vara aktuell inom något ämnesområde. Det som dock förefaller vara av intresse är att man eftersträvar samordnade uppsägningar av tidskriftsprenumerationer, i vart fall i den meningen att man bland biblioteken på ett område kan hålla varandra informerade om vilka tidskrifter man avser att avbeställa respektive behålla. Det finns två avgörande skäl till att beståndsfrågan inte ägnas särskilt stort intresse. Det första är att bibliotekens serviceförmåga, enskilt eller tillsammans, är så pass god att det helt enkelt inte är kostnadseffektivt att höja den ytterligare. Det andra skälet är att det blir allt lättare och mer attraktivt att införskaffa efterfrågade dokument via utländska leverantörer via t ex Internet.

Den för bibliotekens del avgörande utvecklingen vad gäller nätverksbaserade informationsresurser via framförallt Internet har börjat få genomslag i ansvarsbibliotekens verksamhetsplaner. Till att börja med har man intresserat sig för att lokalisera och värdera

olika möjligheter för elektroniska dokumentleveranser, då främst som ett alternativ till egna prenumerationer och fjärrlånekopior. De flesta lokala bibliotekskataloger finns nu tillgängliga som s k OPAC (Online Public Access Catalogue). Försök görs också med att ytterligare exponera det egna bibliotekets samlingar med hjälp av mer tilltalande grafiska gränssnitt som t ex Mosaic.

Internet-världen erbjuder en uppsjö av olika applikationer och informationsresurser och vad vi nu kan se i ansvarsbibliotekens planer är bara början på en utveckling mot ökat utnyttjande av nätverksbaserade tjänster. I mångt och mycket handlar det om att lära sig använda en ny teknik och därför krävs det en omfattande satsning på kompetensutveckling i allmän Internet-användning, vilka resurser som finns, vilken kvalitet de har och hur man kommer åt dem. Biblioteken behöver också öka sina kunskaper om hur man exponerar egna informationsresurser på Internet.

I detta kapitel ges en kortfattad beskrivning av hur ansvarsbiblioteken använt BIBSAM-anslagen. Verksamheten kan bäst beskrivas som en uppsättning aktiviteter inriktade på olika biblioteksfunktioner. En specificerad ansökan har inför varje för varje budgetår lämnats in till BIBSAM som sedan beviljat anslaget. Jag har valt att låta beskrivningen omfatta de senaste fyra budgetåren, 91/92 - 94/95. Under denna period har verksamheten funnit en fast form vid flertalet ansvarsbibliotek och systemet har som helhet nått det stadium då en utvärdering kan antas ge en rättvisande bild.

Beskrivningen är medvetet kortfattad och målet har varit att lyfta fram den typ av aktiviteter som bedrivs. Aktiviteternas värde eller effekter är mycket svåra att uppskatta i detalj och detta får diskuteras på ett mer principiellt plan sett mot bakgrund av den allmänna utvecklingen på biblioteksområdet. Mer utförliga beskrivningar återfinns i de verksamhetsberättelser ansvarsbiblioteken regelbundet lämnar till BIBSAM. Dessutom har ansvarsbiblioteken producerat rapporter i enskilda frågor, t ex studier av efterfrågan på tidskrifter och fjärrlåneverksamhet, utvärderingar av referensservice, marknadsundersökningar mm. Därutöver finns även utförliga rapporter från resor och studiebesök samt en hel del informationsmaterial och teknisk dokumentation.

Ekonomi

Handelshögskolans i Stockholm bibliotek (HHSB)

Beståndsutveckling:

En nationell referensgrupp har diskuterat, men avfärdat, ett gemensamt förvärvspolitiskt program. En för tre bibliotek gemensam nyförvärvslista har producerats och även en lista på lämplig referenslitteratur inom ekonomi. Av speciellt värde för bibliotekarierna i landet har varit de kurser i ekonomi som organiserats av ansvarsbiblioteket. Samordnade tidskriftsuppsägningar är ett annat aktuellt område för samrådsgruppen

Dokumentleveranser:

En studie av elektroniska dokumentleveranser har inletts.

Bibliografiering, indexering:

Indexering av svenska forskningsrapporter i den nordiska databasen Scanp.

Klassifikationsfrågor utreds.

Referensservice:

En verksamhet med externt inriktade databassökningar har inletts. Initialt finansierade BIBSAM-anslaget en dokumentalisttjänst på heltid. Stödet har stegvis trappats ned i takt med att intäkterna ökat. En särskild maknadsanalys har gjorts av denna verksamhet som visar att servicen kräver finansiell uppbackning av högskolan och aktiv marknadsföring.

Marknadsföring och information:

På olika sätt sprids information om ansvarsbiblioteket, ekonomiska databaser på Internet, elektroniska dokumentleveranser mm.

Fortbildning, samrådsgrupper o dyl:

Kurser i ekonomi har ordnats för bibliotekarier. Referensgruppen har en central funktion och har bl a besökt motsvarande bibliotek i Tyskland och England. BIBSAM-medel har också används för resor till möten med European Business Schools Librarians Group och IFLAs kommitté för samhällsvetenskapliga bibliotek.

Kommentar:

Den externt inriktade dokumentalistservicen är ett exempel på hur BIBSAM-anslaget kan bidra till igångsättning och prövning av en verksamhet för vilken moderorganisationen successivt tar över det ekonomiska ansvaret. Detta öppnar möjligheterna för satsningar på nya projekt. Samrådsgruppen spelar en stor roll och betydande delar av BIBSAM-anslaget används för finansiering av kurser, resor och sammanträden. På senare tid har intresset för Internets möjligheter ökat och i likhet med de flesta andra ansvarsbibliotek sker en medveten anpassning till den senaste informationsteknologiska utvecklingen.

Humaniora

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Beståndsutveckling:

Bibliotekens litterartäckning och behovet av utländska periodika inom humaniora kartläggs

Dokumentleveranser:

Analys av alternativa former för leverans av tidskriftsmaterial är under genomförande.

Bibliografiering, indexering:

En omfattande studie av behovet av och de tekniska förutsättningarna för humanistiska ämnesbibliografier har genomförts. Utredningen har remissbehandlats. Förutsättningarna för finansiering, organisering, teknisk och bibliografisk standard, täckningsgrad och relation till internationella bibliografier har utretts. I första hand planeras bibliografier inom historia, konst och litteraturvetenskap.

Kommentar:

Bibliografiering av svensk humanistisk forskning angavs som en grunduppgift för ansvarsbiblioteket i humaniora och förklarar den starka profileringen mot dessa frågor. Försöksverksamhet har bedrivits och löpande bibliografiering beräknas komma igång under 1994/95.

Lantbruk, skogsbruk, veterinärmedicin m.m.

Sveriges Lantbruksuniversitetets Bibliotek (SLUB)

Beståndsutveckling:

Analyser av efterfrågan på bl a tidskrifter. Tidskriftslistor publiceras tillsammans med SNVB.

Dokumentleveranser:

Effektivisering av artikelservice. Studier och värdering av metoder för elektroniska dokumentleveranser.

Databaser, datorsystem:

Utveckling av CD-ROM-version av Svensk Lantbruksbibliografi.

Referensservice:

Målet är att ge bibliotekets kunder tillgång till en problemorienterad och individ-anpassad hänvisningstjänst. En tjänst som hänvisningsbibliotekarie finansieras via anslaget från BIBSAM. Den primära målgruppen är icke SLU-anställda. Hänvisningar kan ske till såväl bibliotek som till enskilda experter. En gradvis ökning av intresset för hänvisningstjänsten noteras. Utvecklingsarbete för att göra hänvisningstjänsten tillgänglig via Internet pågår.

Marknadsföring och information:

Målet är att sprida kunskap om bibliotekets verksamhet och service till såväl interna som externa användare. En tjänst som marknadskonsulent finansieras via anslaget från BIBSAM. Personalen har getts utbildning i marknadsföring. Temadagar, kurser, mässor och utställningar, broschyrer och informationsmaterial används för marknadsföring riktad mot externa användare. Marknadsundersökningar genomförs i syfte att bedöma behov av och kännedom om olika servicealternativ

Fortbildning, samrådsgrupper o dyl:

Satsningar görs på personalutveckling och personalutbildning med speciell inriktning på externt riktad service och marknadsföring. Samarbetet med SNVB utvecklas stegvis med bl a gemensam marknadsföring av informationsservice. Tillsammans med SNVB har man vid ett flertal tillfällen sammankallat särskilt betydande användare av ansvarsbibliotekens tjänster för information och samråd.

Kommentar: Ansvarsbiblioteksmedlen har till större delen satsats på aktiv marknadsföring och externt inriktad hänvisningstjänst. Detta skall ses i perspektivet av att biblioteket därutöver satsar kraftigt på utveckling av ny teknik, bestånd och personal, vilket också kommer externa användare till del. SLUB har en omfattande extern utlåning. Man har också satsat på utbildning och personalutveckling. Beståndsutvecklingen ägnas proportionellt sett mindre intresse. De systematiska undersökningar som gjorts ger möjlighet att identifiera luckor i beståndet och gallring av tidskrifter. Därtill kommer också de förbättrade möjligheterna att beställa dokument via utländska bibliotek och andra leverantörer. Målet med kontinuerlig och långsiktig utveckling är uppfyllt i den meningen att prioriteringen av olika aktiviteter legat fast de senaste åren. Detta kan å andra sidan medföra en begränsning av förnyelseförmågan, särskilt då budgeten i betydande omfattning öronmärkts för direkt finansiering av tjänster. Kontinuitet och förnyelse måste här, liksom vid flera andra ansvarsbibliotek, balanseras mot varandra. Detta aktualiserar frågan om fleråriga program där man på ett mer genomtänkt sätt kan bygga in utveckling eller överföring av vissa aktiviteter till bibliotekets egen budget.

Statens Naturvårdsverks Bibliotek (SNVB)

Associerat ansvarsbibliotek inom området lantbruk m.m. med särskilt ansvar för miljövärd

Beståndsutveckling:

SNVB prioriterar prenumerationer på sådana tidskrifter inom ansvarsområdet som inte finns vid andra svenska forskningsbibliotek. För att göra tidskriftssamlingen mera känd publiceras även en uppdaterad tidskriftslista

Databaser, datorsystem:

SNVB utvecklar och erbjuder egna databaser under samlingsnamnet ELIN (Environment OnLine). Anslaget från BIBSAM har främst använts för uppdatering och utveckling av dessa databaser och manualer till dessa.

Referensservice:

Ett ökat antal användare av och frågor till ELIN-databaserna har noterats. På senare tid har ett ökat antal frågor om EG-litteratur inkommit. Biblioteket strävar att bli svenskt informationscentrum för miljöfrågor relaterade till Europeiska Unionen

Marknadsföring och information:

Databaserna har marknadsförts via bl a deltagande vid konferenser som utställare, seminarier och möten. SNVB har också följt upp kunskaperna om och intresset för databaserna och annan biblioteksservice i en särskild marknadsstudie.

Fortbildning, samrådsgrupp och dylikt:

Bibliotekets personal har utbildats via deltagande i kurser och konferenser. Särskilt har man satsat på internationell miljöinformation och EG-information. I övrigt se SLUB.

Kommentar:

I likhet med andra associerade ansvarsbibliotek har SNVB en naturlig roll som nationellt bibliotek på sitt område. BIBSAM-anslaget har till stora delar gått till databasutveckling och därtill hörande marknadsföringsinsatser. Den externa inriktningen är på sätt och vis självklar och det är naturligt att BIBSAM-medlen går till förstärkning av just denna roll. Personalens kompetensutveckling framstår som ett angeläget insatsområde särskilt med tanke på miljöinformationens internationella aspekt.

Medicin

Karolinska institutets bibliotek och informationscentral (KIBIC)

Beståndsutveckling:

KIBIC har t o m budgetåret 1993/94 satsat kraftigt på tidskriftsprenumerationer och monografiinköp. Cirka 70 procent av BIBSAM-anslaget har gått till förstärkning av beståndet. Prioriteringen av beståndsuppbyggnaden förklaras av att KIBIC har en väletablerad roll som leverantör av kopior av i tidskriftsartiklar till svensk forskning inom medicinområdet. Mer än hälften av alla kopleveranser går externt och man lyckas totalt effektuera cirka 85 procent av alla inkommande beställningar. De prenumerationer på tidskrifter som bekostats av BIBSAM-medel är en marginell förstärkning av det totala beståndet, men tidskriftena är valda utifrån önskemål från externa bibliotek och hänsyn har även tagits till den efterfrågestatistik med vars hjälp man kan identifiera tidskrifterna som ofta efterfrågas men som saknas i

beståndet. Analyser av tidskriftsefterfrågan görs löpande och ett system för kontinuerlig statistik för tidskriftsanvändning utvecklas.

Dokumentleveranser:

På senare år har ökat intresse ägnats åt alternativa former för dokumentleveranser, främst via Internet och Adonis. Syftet är att jämföra pris och kvalitet hos de elektroniska dokumentleveranserna med de traditionella metoderna. Även andra informationskällor tillgängliga via Internet studeras och värderas.

Databaser, datorsystem:

En särskild satsning planeras för utveckling av datorstöd och andra media som en resurs för den s k problembaserade inläring som införs inom de medicinska utbildningarna. Ett stort behov av hjälpmedel och utbildning i biblioteksanvändning för medicine studerande kan förväntas de närmaste åren. En studie av dessa frågor har gjorts av Hälsouniversitetets bibliotek i Linköping. Utveckling pågår av en s k "home-page" på Internet för hänvisning till stabila biblioteksresurser inom biomedicin.

Referensservice:

Medicinska Informationscentralen (MIC) ingår som en del av KIBIC. Verksamheten får inga direkta bidrag via BIBSAM-medel. Det förtjänas dock att betona MIC:s särställning som ett centrum för onlinetjänster på medicinområdet. Hela 90 procent av verksamheten riktas till kunder utanför KI.

Fortbildning, samrådsgrupper o dyl:

Samrådsgruppen, som inkluderar såväl associerade bibliotek som andra högskolebibliotek och sjukhusbibliotek, arbetar aktivt och träffas regelbundet. Konferensbesök, seminarier och kurser anordnas löpande.

Kommentar:

Satsningen på beståndsutveckling har präglat KIBIC:s roll som ansvarsbibliotek redan från start. Detta svarar också mot tydliga önskemål från externa intressenter som uppfattar KIBIC som en mycket viktig nationell resurs. KIBIC:s egen serviceförmåga var sedan tidigare mycket stor och den uppräknade av förvärvsbudgeten som möjliggörs genom bidrag från BIBSAM medför en marginell höjning av den totala serviceförmågan. Detta i kombination med det ökade intresset för alternativa former för dokumentleveranser och andra utvecklingsbehov gör att litteraturinköpen inte längre kommer att finansieras via BIBSAM-anslaget. Användarutbildning riktad mot i första hand studenter kan förväntas öka.

Arbetsmiljöinstitutets bibliotek (AIB)

Associerat ansvarsbibliotek inom medicin med särskilt ansvar för arbetsmiljö

Databaser, datorsystem:

En stor del av BIBSAM-anslaget har använts till utveckling av AIB:s egen databas Arblin. Man har bl a satsat på konvertering av LIBRIS-poster, retrospektiv registrering och indexering av rapporter, införande av svenska tesaurustermer så att alla poster i Arblin kan sökas på svenska eller engelska, registrering av nordiska tidskriftsartiklar m m.

Bibliografiering, indexering:

Se ovan om registrering/indexering av äldre rapportmaterial och nordiska tidskriftsartiklar i Arblin. Manualer för EU-relaterad arbetsmiljöinformation utvecklas.

Marknadsföring och information:

AIB har besökt ett stort antal företagshälsovårdscentraler och där demonstrerat Arblin och även andra arbetsmiljödatabaser. Många av dessa har visat stort intresse för Arblin och en del har nu möjlighet att på egen hand söka i databaserna. Stegvis ökar satsningarna på marknadsföring av informationstjänsterna inom arbetsmiljöområdet, bl a riktat mot gymnasieskolor och folkbibliotek.

Kommentar:

Satsningen på Arblin har resulterat i en bättre täckning av svensk och nordisk litteratur på området. Arbetet med databasen har rationaliserats vilket indirekt kommer externa kunder till del. AIB:s serviceförmåga har trimmats via BIBSAM-anslagen och går nu in i en aktiv marknadsföringsfas. AIB gör regelbundna uppföljningar av verksamheten, där det bl a visas att externa användares andel av alla lån och kopior på de senaste fem åren ökat från cirka en tredjedel till hälften. Den BIBSAM-finansierade verksamheten präglas av kontinuerlig och långsiktig stärkning av bibliotekets serviceförmåga med inriktning mot externa kunder.

Spris bibliotek och utredningsbank (SPRIB)

Associerat ansvarsbibliotek inom medicin med särskilt ansvar för hälso- och sjukvård

Databaser, datorsystem:

BIBSAM-anslaget har till stor del satsats på utveckling av de egna databaserna Spriline, som innehåller referenser till böcker, tidskriftsartiklar och andra FoU-dokument, samt Lokat, som innehåller uppgifter om vilka landstingsbibliotek som har en viss tidskrift. Sprilines thesaurus har kopplats till Mesh-termer som gör databasen sökbar med såväl svenska som engelska termer, sök språket i Spriline har förenklats och man har även skapat möjlighet att i samband med sökning i Spriline direkt lägga en onlinebeställning av dokument via en koppling till Lokat. Från Lokat har en tidskriftsförteckning (List Lokat) tagits fram, och databasen har gjorts sökbar via MIC vid KIBIC. Man har också gjort databaserna Wholis och Eurodoc sökbara via Spriline-systemet. En CD-ROM-skiva med databaserna Arblin, Spriline, Spriline Projekt och Swemed produceras. Spriline-systemet har anslutits till Internet.

Dokumentleveranser:

Utredning görs av möjligheter till optisk lagring och leverans av svenska tidskriftsartiklar.

Marknadsföring och information:

Kurser om Spriline för olika målgrupper och annan information samt marknadsföring av ovannämnda CD-ROM-skiva.

Fortbildning o dyl:

Personalen vid Spris:s bibliotek har tillsammans med WHO:s Europakontor i Köpenhamn diskuterat informationsfrågor av strategisk karaktär.

Kommentar:

BIBSAM-anslaget är koncentrerat på utveckling av de egenproducerade databastjänsterna. Betydande förbättringar har åstadkommit med relativt begränsade ekonomiska resurser. Satsningarna är väl motiverade med tanke på en mycket stor och snabbt ökande extern användning. Internationellt samarbete är också ett prioriterat område. En ökad aktivitet vad avser marknadsföring och utbildning kring de nya tjänsterna blir nu en allt viktigare del av verksamheten.

Psykologi och pedagogik

Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek (SPPB)

Beståndsutveckling:

Uppbyggnad av samling avseende utländska läromedel. Provprenumerationer på vissa utländska tidskrifter.

Dokumentleveranser:

Studier av alternativa metoder för informationsförmedling, dess kostnader, funktionalitet och konsekvenser.

Bibliografiering, indexering:

Framställning av tidskriftslistan List Psyko-Ped innefattande beståndet vid 100 svenska forskningsbibliotek, utveckling av en svensk version av European Education Thesaurus, framtagning av bibliografier inom olika delområden, exempelvis sexårig skolstart, lek.

Databaser och datorsystem:

Sammanslagning av databaserna Sökdok och Pepsy. Utredningar avseende införandet av svenskt material i utländska databaser (PsychInfo, Eric). Ökade satsningar görs för utveckling av externt riktad service baserad på CD-ROM.

Marknadsföring och information:

Utveckling av material för användarutbildning, marknadsföring av Pepsy-databasen via broschyrer och kurser.

Kommentar:

SPPB har en särställning som specialbibliotek inom psykologi och pedagogik med en uttalad nationell serviceuppgift och har i den rollen fungerat som ansvarsbibliotek redan från början. Samtidigt gör den geografiska närheten till Stockholms universitet att rollen som lokalt forskningsbibliotek framträder tydligt. BIBSAM-anslagen har syftat till att via en mängd punktinsatser förbättra bibliotekets serviceförmåga på det nationella planet och har bidragit till en ökad aktivitetsnivå när det gäller utvecklingen av biblioteket som helhet.

Teknik med grundvetenskaper

Kungliga Tekniska Högskolans Bibliotek (KTHB)

Beståndsutveckling:

Beskrivning av TeknologiBibliotekens ämnesprofiler, samordnad uppsägning av tidskriftsprenumerationer m m.

Dokumentleveranser:

Utvärdering av elektronisk dokumentleverans via Internet, deltar i Ariel-projektet, interface mellan LIBRIS och lokala system för onlinebeställningar m m.

Bibliografiering, indexering:

Kapitelindexering i LIBRIS, elektroniskt publicerade klassifikationsscheman, samordnad indexering mellan TeknologiBiblioteken m m.

Databaser och datorsystem:

Utveckling av s k kvalitetsgopher för Internet-användning, gemensam "front-end" för nationella databaser m m.

Referensservice:

Utveckling av metoder för distanssökning, utveckling av företagsinriktad kundtjänst, informationservice till Ingenjörsskolan, komplettering av referenssamlingar med CD-ROM produkter, CD-workshop, nätverkslicenser för CD-ROM, WAIS-workshop m m.

Marknadsföring och information:

Gemensam marknadsföring av Teknologibiblioteken, bl a via broschyr, kompendier för användarutbildning, mässhäfte, gemensam servicekatalog för Teknologibiblioteken m m.

Fortbildning, resor o dyl:

Seminarier och resor anordnas, verksamheten i arbetsgrupperna engagerar många bibliotekarer vid de olika biblioteken vilket har en betydande kompetensstärkande funktion.

Kommentar:

Samverkan mellan Teknologibiblioteken (KTHB, CTHB, Högs i Luleå Bibliotek, Linköpings och Lunds universitetsbibliotek samt Studsviksbiblioteket) har stor betydelse och arbetet organiseras i olika arbetsgrupper. En särskild styrgrupp initierar, samordnar och följer upp delprojekten. Aktivitetsnivån är mycket hög och omspannar stora delar av bibliotekens funktioner. Arbetet bedrivs i nätverksform vilket ger många tillfällen till samordning och ömsesidigt idÚtbyte mellan de berörda biblioteken. Här finns också en aktiv planering inför att öppna bibliotekets resurser för Internet-användning.

Problembilden

Ansvarsbibliotekssystemet har nu funnits några år och verksamheterna vid de berörda biblioteken har kommit igång. De olika projekt som bedrivs ansluter genomgående väl till de preciserade riktlinjer som BIBSAM uppställt. Projekten har i de flesta fall en klar inriktning mot externa användare och man kan generellt hävda att de bidragit till en förbättring och effektivisering av informations servicen inom respektive ansvarsområde.

Emellertid är det mycket svårt säga något mer bestämt om hur mycket projekten bidragit till att höja den nationella servicenivån. Man kan dock anta att effekterna av den BIBSAM-finansierade verksamheten är begränsade, med tanke på en rad andra förhållanden som påverkar den nationella servicenivån. I första hand gäller det bibliotekens totalbudget, varav BIBSAM-anslaget bara utgör några få procent, informationsteknologi-, kostnads- och efterfrågeutvecklingen samt bibliotekens arbetsorganisation och serviceformer. Det finns därför skäl att poängtera vikten av att ha realistiska förväntningar på vad ansvarsbibliotekssystemet kan åstadkomma.

Ansvarsbibliotekens verksamhet kännetecknas av utvecklingsarbete, analyser och samråd. Endast i undantagsfall går BIBSAM-anslagen till understöd av verksamhet som har en driftsmässig karaktär och medlen används heller inte i någon större omfattning som kompensation för nationella serviceuppgifter, fjärrlån etc. Verksamheten ändrar också inriktning, en del aktiviteter avslutas och andra kommer till. På senare tid har intresset för utveckling och experimenterande ökat, särskilt riktat mot de möjligheter för dokumentleveranser och annan biblioteksservice som Internet erbjuder. Den utvecklingsinriktade prägel som verksamheten har fått gör att de satsade medlen kan ge

positiva spridningseffekter för bibliotekssystemet som helhet. Här spelar samrådsgrupperna en betydande roll eftersom andra bibliotek har möjlighet att påverka, delta i och dra nytta av de projekt som ansvarsbiblioteken bedriver.

Sammanfattningsvis fungerar systemet relativt väl med tanke på nuvarande intentioner, aktuella utvecklingsbehov och begränsade ekonomiska ramar. Verksamheten har dessutom bara pågått i full skala under några få år varför det är för tidigt att göra ett mer slutgiltigt omdöme av ansvarsbibliotekssystemets värde. Under samtal med representanter för ansvarsbiblioteken och andra personer med nära anknytning till verksamheten har dock ett antal frågor och problem kommit fram som behöver diskuteras vidare. Jag skall här behandla några av dessa.

Valet av modell för ansvarsbiblioteken

Ansvarsbibliotekssystemet, med den utformning det fått i Sverige, kan sägas representera en av flera alternativa möjligheter att stärka informationsförsörjningen på nationell nivå. Det kan vara värdefullt att reflektera över vilka andra alternativ som kan tänkas och varför man just valt den nuvarande formen för ansvarsbibliotek.

På ett teoretiskt plan kan man resonera på följande sätt. Utgångspunkten är att vi har ett nationellt system för forskning och högre utbildning som i huvudsak är koncentrerat till universitet och högskolor. Biblioteksresurserna fördelas ungefärligen i proportion till antalet forskare och studenter vid respektive lärosäte. Vi får med andra ord ett antal stora och ett antal mindre universitets- och högskolebibliotek.

Det förefaller också rimligt att antaga att sannolikheten att få tag på litteratur, och i viss mån annan biblioteksservice, ökar med bibliotekets storlek. För att säkra kvalitén i forskning och utbildning bör alla forskare och studenter ha lika god tillgång till informationsförsörjning och biblioteksservice. En sådan målsättning kan inte nås utan samverkan mellan biblioteken.

Samarbetet mellan forskningsbiblioteken i Sverige är idag sådant att alla forskare och studenter i princip har tillgång till de samlade nationella biblioteksresurserna. I praktiken finns det dock geografiska, kostnads- och tidsmässiga hinder för en jämngod biblioteksservice i hela landet. Vill man stärka informationsförsörjningen på den nationella nivån har man några alternativ att välja bland.

1. Fördela resurserna jämnt mellan biblioteken.

Denna modell framstår som rättvis, inget bibliotek gynnas mer än något annat. Modellen drabbas dock av principen om avtagande nytta och den nationella servicenivån blir svår att höja.

2. Koncentrera resurserna till några bibliotek.

Denna lösning är mer kostnadseffektiv då dubbling av resurser kan undvikas och den nationella servicenivån höjas. Emellertid kan modellen upplevas som orättvis då det finns risk för att de lokala användarna premieras.

3. Koncentration med extern inriktning De positiva effekterna från modell 1 och 2 kombineras. Spridningseffekter uppnås via samarbete och samråd med andra bibliotek och projekten skall syfta till att stärka den externt inriktade servicen.

4. Internationalisering Man kan också tänka sig att bortse från begreppet nationell servicenivå och istället satsa på internationellt tillgängliga resurser. Verksamheten i en sådan modell skulle inriktas på att ge stöd till enskilda biblioteks uppbyggnad av internationell samverkan. Det viktiga är att användarna får den service de behöver och det spelar mindre roll vart man vänder sig.

Tittar vi nu på hur ansvarsbibliotekssystemet är uppbyggt och fungerar idag kan man hävda att det stämmer bäst in på modell 3 ovan, nämligen en koncentration av resurserna till några bibliotek, ansvarsbibliotek, men med tydliga skrivningar om extern inriktning och betoning av samarbete med andra bibliotek inom landet. Ett sådant system bör kunna leda till en höjning av den nationella servicenivån och som via samverkan kommer externa kunder och bibliotek till del. Ansvarsbegreppet knyts med andra ord till en arbetsfördelning där ansvarsbiblioteken tar på sig vissa uppgifter som övriga bibliotek har begränsade förutsättningar att på egen hand klara av. Investeringar i biblioteksvärlden följer i hög grad principen om avtagande nytta. Varje procents ytterligare höjning av servicenivån kostar avsevärt mycket mer än varje tidigare höjning. Vill man bibehålla eller öka den nationella servicenivån är det därför mycket mer lönsamt att investera vid några bibliotek än att sprida resurserna mera jämnt i systemet.

Under de senaste två åren kan vi märka att ett ökat intresse ägnas åt internationella informationskällor och biblioteksresurser. Fortfarande finns det nationella perspektivet kvar, men det är uppenbart att det får minskad betydelse. Men även om det internationella beroendet ökar behöver det inte innebära att det saknas behov av ett nationellt system för ansvarsbibliotek. Så länge vi har ett någorlunda enhetligt och sammanhållet system för forskning och högre utbildning i landet finns det behov av samordning och samarbete även på biblioteksområdet. I praktiken är det så att just internationaliseringen av bibliotekstjänsterna stimulerar samverkan mellan forskningsbiblioteken i landet, t ex när det gäller prövning och värdering av informationskällor och dokumentleveranser via Internet.

Det är uppenbart att beståndsutveckling i inledningsskedet framstod som en central uppgift för ansvarsbiblioteken och att vinster eventuellt stod att hämta genom ett nationellt samordnat förvärv. Emellertid har förutsättningarna i detta avseende förändrats avsevärt genom internationaliseringen och nya alternativ till dokumentleveranser.

När det gäller referensservice finns fortfarande ett behov av att vissa bibliotek har möjlighet att erbjuda kvalificerad hjälp. Skälet till detta är att utbudet av databaser och andra system är stort och ökande. Det är knappast rimligt att biblioteken skall kunna följa utvecklingen och erbjuda kvalificerade tjänster inom alla ämnesområden. Därför kan samordningsvinster sannolikt göras på detta område under en lång tid framöver. Ansvarsbiblioteken i Sverige har genom en mångfald projekt stärkt referenstjänsterna. Eftersom detta arbete sker i nära samverkan med andra bibliotek finns det anledning att tro att värdet av dessa förstärkningar kommer externa kunder till del. En del bibliotek har också statistik som tydligt pekar på en ökad extern efterfrågan på både litteratur och referensservice.

Emellertid är det också så att ett betydande utvecklingsarbete sker vid forskningsbibliotek som inte är utsedda till ansvarsbibliotek. Ibland sker detta med externt stöd, t ex via BIBSAMs övriga projektstöd, och i andra fall via interna biblioteksmedel. De erfarenheter som vinnas i denna typ av utvecklingsarbete bör naturligtvis också komma övriga bibliotek till del.

Ansvarsbiblioteksrollen

När ett bibliotek ikläder sig rollen som ansvarsbibliotek uppstår ett förväntningstryck. Förväntningarna riktas mot biblioteket från flera håll och ibland med motstridande innebörd. En uppsättning förväntningar kan härledas från BIBSAMs riktlinjer och de villkor som gäller för användningen av BIBSAM-anslaget. Från BIBSAMs sida krävs i princip inget annat än att ansvarsbiblioteken genomför de uppgifter de fått BIBSAM-anslag för. Med tanke på de begränsade medel som står till bibliotekens förfogande och ansvarsbibliotekssystemets konstruktion är det givetvis dessa förväntningar som skall styra systemet.

Men ansvarsbiblioteken själva, deras huvudmän och andra bibliotek kan ha delvis andra förväntningar. Flera av ansvarsbiblioteken har sett utnämningen till ansvarsbibliotek som en bekräftelse på och ett erkännande av den roll som centralt bibliotek, med omfattande extern utlåning och annan service, man haft sedan länge. I forskningsvärlden har dylika markeringar ett betydande prestigevärde, som kan driva på viljan att även fortsättningsvis erbjuda en god extern service. Men då riskerar man också att förväntningarna och resursbehoven blir för stora i förhållande till de anslag som BIBSAM kan ställa till förfogande.

Bland olika aktörer i biblioteksvärlden finns således en tendens att betrakta ansvarsbibliotekens uppgift som mer omfattande än vad den är med tanke på vad man faktiskt fått anslag för att göra. Till en del rör det sig om ett informationsproblem, dvs att den osäkerhet som finns kan reduceras genom en förbättrad informationsgivning om vad ett ansvarsbibliotek är och hur det i praktiken fungerar. Det är exempelvis inte ovanligt att andra bibliotek uppfattar att ansvarsbiblioteken har ett nationellt ansvar för att hålla en hög beståndsnivå och räknar med att de håller den litteratur de själva ej anser sig ha råd att skaffa. Några sådana förpliktelser har inte något ansvarsbibliotek och BIBSAM-anslagen används idag knappast alls till litteraturinköp.

Informationsansvaret vilar primärt på de enskilda ansvarsbiblioteken, men BIBSAM har också en viktig uppgift att sprida kunskap om riktlinjerna för systemet, inte bara till ansvarsbiblioteken utan också till övriga bibliotek och intressenter.

Behovsanalys och prioriteringar

De aktiviteter som ansvarsbiblioteken bedriver har i stor utsträckning valts av biblioteken själva. Man har, vanligen i samråd med andra bibliotek, identifierat brister och viktiga utvecklingsbehov och på basis av detta valt att ta itu med ett antal av vad man får förmoda de mest angelägna problemen. Huruvida de verksamheter man bedriver är de mest angelägna är mycket svårt att värdera. Genomgående saknas det systematiska analyser av var insatserna skall fokuseras. I verksamhetsplaner ser man sällan mer utförliga diskussioner av vad projekten skall leda till sett i relation till de riktlinjer som BIBSAM satt upp. Man diskuterar med andra ord inte vilka avgörande kvalitetsförbättringar man eftersträvar, i vad mån de kommer externa användare till del etc. Man saknar dessutom i många fall analyser i efterhand om utfallet av satsningarna och på vilket sätt de bidragit till målsättningarna, trots att sådana uppgifter begärts från BIBSAMs sida. Nu kan man tycka att detta är en uppgift för utvärderingen av systemet, men det visade sig ganska snart vara en omäktig uppgift att i efterhand rekonstruera prioriteringsdiskussioner och göra uppföljningar av uppnådda effekter. För att detta skall vara möjligt måste analyser och uppföljningar byggas in i verksamheten redan från början.

Valet av aktivitet kan i och för sig vara relevant, men man kan som utomstående inte riktigt se varför man valt en aktivitet framför en annan. Kunde man satsat på något annat som kanske gett större effekt? Hur ser behovsbilden ut med utgångspunkt i användarnas önskemål? Vilka

målgrupper har biblioteken? Forskare, studenter och användare utanför högskolan - vilka skall man prioritera? Hur ser utbudssituationen ut idag och i framtiden? Vilka tjänster skall biblioteken satsa på och vad kan erbjudas via andra leverantörer? Frågor av detta slag är inte alldeles lätt att omedelbart finna svaret på, men man behöver åtminstone se dem delvis besvarade för att kunna välja inriktning på verksamheten och värdera olika aktiviteter betydelse.

Uppföljning/utvärdering

Nära förknippat med behovet av tydligare behovsanalyser och prioriteringar är behovet av en striktare form för kontinuerlig uppföljning eller utvärdering. Idag sker en viss redovisning av aktiviteternas resultat i samband med de årliga verksamhetsberättelserna. Dessa är dock i första hand av beskrivande karaktär och man saknar analyser som visar på uppnådda effekter i relation till uppställda mål. Ett sätt att förbättra situationen vore att man i verksamhetsplanerna tydligt angav vilka mål man eftersträvar och att man i kommande verksamhetsberättelser anger i vad mån målen nåtts.

Kontinuitet, avveckling, nysatsning

I BIBSAMs tolkning av målen för ansvarsbiblioteken betonas att verksamheten skall präglas av kontinuitet och långsiktighet. Den konkreta innebörden av detta är att ansvarsbiblioteken förväntas arbeta med enskilda projekt eller aktiviteter under relativt lång tid, exakt hur länge kan naturligtvis inte anges. Kontinuiteten kan också tolkas som att aktiviteterna bör ingå i en överordnad och långsiktig strategi där de enskilda aktiviteterna kan ha varierande tidsmässigt omfång. Men oavsett om kontinuitetsmålet är knutet till enskilda aktiviteter eller övergripande strategier måste det balanseras mot behovet av förnyelse och anpassning till snabbt förändrade förutsättningar vad gäller såväl informationsbehov som utbud av information och informationsteknologi.

Det finns exempel på aktiviteter som upphört eller fått en annan finansiering, dvs på annat sätt än via BIBSAM-anslaget. Emellertid finns det också exempel på aktiviteter där man inte kan se när eller under vilka förutsättningar verksamheten kan avvecklas eller upphöra. Här behöver man återigen finna en form med tydligare angivna tidsplaner för de olika aktiviteterna. Vill man fortsätta aktiviteten med BIBSAM-stöd även efter den uppgjorda tidsplanen måste en prioriteringsdiskussion ta vid där behovet av nysatsningar diskuteras i relation till de pågående. Sker ingen sådan värdering kommer ansvarsbibliotekens verksamhet att så småningom att övergå i en rutinmässig form som inte är förenligt med systemets nuvarande dimensionering, struktur och inriktning.

Vi kan också märka att det sker en förändring på den strategiska nivån. Den kanske mest avgörande förändringen gäller synen på bestandsfrågan. Idag kan man konstatera att de flesta bibliotek prioriterar tillgänglighet snarare än ägandet av dokument. Det är med andra ord inte så viktigt var och i vilken form dokumenten finns lagrade utan det intressanta är åtkomsten. Det mest talande uttrycket för denna nyorientering är att snart sagt alla ansvarsbibliotek under de senaste åren startat projekt om alternativa, elektroniska dokumentleveranser. Systemet med ansvarsbibliotek tycks med andra ord fungera väl i den meningen att verksamheten förnyas kontinuerligt och att förändringar i bibliotekens omvärld de facto också förändrar ansvarsbibliotekens sätt att arbeta.

Styrformer

Det finns formulerade målsättningar för ansvarsbibliotekssystemet. Målen är satta så att de också står i rimlig proportion till de resurser som systemet förfogar över. Ställer man de

aktiviteter som ansvarsbibliotek utför gentemot dessa kan man i de flesta fall argumentera för att de harmonierar med målsättningarna. I praktiken går de till så att ansvarsbiblioteken ansöker om medel för det kommande verksamhetsåret och att BIBSAM sedan bedömer om planen svarar mot målen och därefter fattas beslut om tilldelning av medel. Det bör dock betonas att det inte handlar om en detaljstyrning från BIBSAMs sida. I huvudsak är det ansvarsbiblioteken själva som bestämmer vad som skall göras.

Styrningen från BIBSAMs sida sker till stor del innan de olika projekten startas. Däremot är styrningen i efterhand inte lika självklar. Förvisso lämnar ansvarsbiblioteken in en verksamhetsberättelse avseende det föregående året i samband med att medel för det kommande året söks. Med några få undantag är verksamhetsberättelserna formulerade så att man kan utläsa sambandet mellan uppställda mål och resultat. I de flesta fall saknas en kritisk diskussion om erfarenheterna av projekten. Var det rätt projekt att satsa på? Vad gick bra och vad fungerade mindre bra? Bör projektet fortsätta eller upphöra?

Vad biblioteken väljer att satsa på är, som ovan nämnts, till stor del deras eget val. Det finns knappast skäl att minska ansvarsbibliotekens självständighet i detta avseende, eftersom ansvarsbiblioteken har bättre kännedom om utbud och behov inom sina respektive områden än vad t ex BIBSAM kan tänkas ha. Att BIBSAMs uppgift begränsas till att tillse att verksamheten vid de olika biblioteken ansluter till systemets målsättningar framstår som rimlig. Vad man kan diskutera är hur pass nära och ofta denna kontroll bör ske. Den styrning av verksamheten som idag sker från BIBSAMs sida sammanfaller i huvudsak med de årliga ansökningarna. Viss styrning sker också löpande vid referensgruppsmöten och andra sammankomster. Mycket talar för att man borde övergå till fleråriga, förslagsvis treåriga, anslagsperioder och i anslutning till varje ny period göra en grundligare uppföljning. Härigenom skulle styrningen kunna förbättras i flera avseenden. Man skulle få ett bättre grepp om utfallet av aktiviteterna, det skulle bli lättare att föra strategiska diskussioner och ansvarsbiblioteken skulle få en större arbetsro och ökad flexibilitet.

Framtiden

Hur viktigt var det då att införa ett system av ansvarsbibliotekstyp? Det kan ju i bästa fall vara så att kvaliteten på den service de svenska forskningsbiblioteken erbjuder sin användare redan är tillräckligt god. De få undersökningar av bibliotekens potentiella serviceförmåga som gjorts tyder på att enskilda bibliotek med det nationella sambiblioteket i ryggen kan ta fram en mycket stor andel av den litteratur som forskarna behöver. Idag framstår därför beståndsutveckling inte som en särskilt viktig fråga. Det man snarare tycks komma in på är beståndsreduktioner, dvs hur man t ex kan minska antalet prenumerationer och istället förlita sig på elektroniska dokumentleveranser via internationella datornät.

När det gäller referensservice var situationen vid mitten av 1970-talet annorlunda än vad den är idag. Då var kompetensen att effektivt söka information i databaser koncentrerad till några få dominerande informationscentraler. CD-ROM-skivornas snabba spridning och en allmänt förbättrad kunskap om och erfarenhet av informationssökning med hjälp av datorer har ändrat bilden radikalt. Idag erbjuds de flesta forskare och studenter en god informationsservice via sina lokala bibliotek. Man kan också märka ett ökat intresse för forskningsbibliotekens informationstjänster från användare som inte är direkt knutna till högskolan.

Beståndsutveckling och referensservice har således ändrat karaktär sedan idén om ansvarsbibliotek fördes fram. Vad kan vi då vänta oss av den närmaste framtiden? Det är

uppenbart att forskningsbiblioteken just nu lever i en brytningstid. Vi kan ta fasta på två huvudsakliga krafter som påverkar bibliotekens villkor: utbud och efterfrågan.

Utbudssidan genomgår den kanske mest dramatiska förändringen någonsin i bibliotekens historia. Under de senaste tjugo åren har databasmarknaden förändrat referensarbetets karaktär och möjligheter på ett dramatiskt sätt. Det tidiga 1970-talet såg en ny serviceform växa fram, som på vissa håll framtvängde nya organisatoriska former och yrkeskategorier: informationscentralen och dokumentalisten. Det som kommer att prägla de kommande åren är utvecklingen av nätverksbaserade bibliotekstjänster. Redan idag finns de flesta forskningsbibliotekskataloger tillgängliga via Internet. Fungerande tjänster för elektronisk dokumentleverans finns och kommer sannolikt att förbättras de närmaste åren. Denna utveckling är givetvis dramatisk för forskningsbibliotekens del. Det handlar om en genomgripande medierevolution där tidigare pappersbunden information också kan nås i elektronisk form. Vad som framstår som den centrala utvecklingsfrågan för de svenska forskningsbiblioteken är hur man skall möta denna utveckling och på bästa sätt ta vara på de alternativ till traditionell biblioteksservice som erbjuds. Det handlar därvidlag inte bara om en lämplig avvägning av lokalt baserad service och nyttjandet av externa resurser utan också om behovet av strukturering och värdering av de nätverksanknutna resurserna. Internet-världen är en betydande resurs för forskning och högre utbildning, men dess värde för den enskilde går förlorat om man inte på ett någorlunda enkelt sätt kan hitta fram till de olika informationskällorna och välja de bäst lämpade. Här har biblioteken en naturlig uppgift att utbilda forskare och studenter i Internet-användning.

Men allt handlar inte bara om informationsteknologin. Biblioteken måste också se över sina serviceformer och organisation. Idag ökar nyttjandet av forskningsbiblioteken mycket starkt. Detta är resultatet av ökade satsningar på forskning och högre utbildning. Vi ser också att synen på bibliotekets roll i undervisningen förändrats de senaste åren. Lärare och utbildningsansvariga talar idag allmänt om biblioteket som pedagogisk resurs. Detta gäller inte enbart högskolan utan präglar diskussionen i hela skolsystemet. Den passiva kunskapsinhämtningen, pluggskolan, ersätts alltmer av ett probleminriktat arbetssätt där den enskilde eleven på egen hand skall utveckla problemställningar och söka relevant information. Allt detta genererar ökade behov av biblioteksservice. Biblioteken får därmed också ökade inslag av undervisning och aktiv informationsförmedling.

Om bestånds- och referensservice var nyckelorden för de två föregående decenniernas syn på ansvarsbibliotekens uppgifter torde nätverksutveckling och användarutbildning vara nyckelbegreppen för framtiden. Det svenska systemet för ansvarsbibliotek har visat sig kunna anpassa sig till dessa förändringar. Till ökande del handlar nämligen ansvarsbibliotekens projekt om utvecklingsarbete vad gäller Internet-anknuten service och i viss mån därtill relaterade utbildningsinsatser.

Finansiering

Systemet med ansvarsbibliotek disponerar cirka 5 miljoner per år. Det är intressant att fråga sig om dessa pengar är tillräckliga för att forskningsbiblioteken skall kunna upprätthålla och utveckla sin service på en fortsatt hög nivå. Svaret på denna fråga beror naturligtvis på vilka andra resurser för biblioteksutveckling som finns. När det gäller centrala anslag disponerar BIBSAM cirka 1 miljon kr årligen för utvecklingsprojekt vid sidan av de 5 miljoner som går direkt till ansvarsbiblioteken. I viss utsträckning finansieras utvecklingsarbetet via de enskilda bibliotekens egna medel, men de är vanligen till stor del uppknutna till de löpande uppgifterna. Med tanke på det stora utvecklingsbehovet, orsakat av informationsteknologins

utveckling och ökad efterfrågan, är de tillgängliga resurserna för utveckling av forskningsbiblioteken tämligen blygsamma.

Bibliotekens andel av de enskilda högskolornas anslag brukar ligga på cirka 3 procent. Detta antyder något om den vikt man vid enskilda lärosäten tillmäter biblioteksservice. Tittar vi på de statliga satsningarna på forskning och utveckling kan de medel som finns tillgängliga för biblioteksrelevant forskning och utveckling räknas i promille istället för procent. Bibliotekssystemet kan sägas utgöra en infrastruktur för kunskapssamhället. I jämförelse med de medel som går till forskning om andra viktiga infrastrukturer, som tex byggnader och transportsystem, är de medel som går till biblioteksforskning mycket små.

Forskningsbiblioteken kommer att utgöra centrala resurser i ett framväxande kunskapssamhälle, med kraftiga satsningar på forskning och högre utbildning. För att i någon mån hålla jämna steg med den expansion som sker i forskningsbibliotekens omedelbara närhet, borde de centrala anslagen till forskning och utveckling på biblioteksområdet öka. Skall vi fördubbla årsproduktionen av doktorer fram till sekelskiftet och kraftigt öka antalet högskolestuderande borde givetvis anslagen för utveckling av biblioteksservice öka i minst samma utsträckning. Vi kan därför säga att de sex miljoner som BIBSAM idag förfogar över för nationell biblioteksutveckling successivt borde höjas till det dubbla den närmaste sexårsperioden.

Behovet av utvecklingsmedel på biblioteksområdet kan dessutom antas öka ytterligare med den omfattande förändring som sker vad gäller de informationsteknologiska förändringarna och nyttjandet av biblioteken som pedagogisk resurs. Få delar av vårt forsknings- och högskolesystem torde stå inför så stora förändringar som våra forskningsbibliotek. Det bör framhållas att när ansvarsbiblioteksfrågan utreddes i början av 1980-talet så räknade man med en total driftskostnad på drygt 10 miljoner i det då aktuella penningvärdet.

Satsningarna på utveckling inom biblioteksområdet måste dock vägas mot den kapacitet som finns tillgänglig för genomförandet av uppgifterna. Om vi räknar med att utvecklingsarbetet till större delen kommer att utföras av biblioteken själva krävs att ett ledigt utrymme för utveckling skapas. Idag saknas det ofta särskilda tjänster eller enheter för utvecklingsarbete vid våra forskningsbibliotek. Detta leder till bristande kontinuitet och sannolikt även en lägre kvalitet jämfört med en situation där utvecklingsarbetet kunde drivas med ett långsiktigt program som utgångspunkt. Inför en ökad satsning på utvecklingsarbete bland forskningsbiblioteken framstår ett organisatoriskt nytänkande som angeläget. Erfarenheterna vid flera ansvarsbibliotek visar också på att det kan vara svårt att balansera det arbete som ansvarsrollen medför mot det löpande biblioteksarbetet.

En expansion av utvecklingsarbetet vid forskningsbiblioteken framstår således som ytterst angelägen. Exakt i vilken omfattning och i vilka former detta skall ske är inte möjligt att precisera här och det ligger delvis utanför syftet med denna studie. Systemet med utvecklingsarbete i ansvarsbibliotekens regi har gett oss en del värdefulla erfarenheter som det går att bygga vidare på. Emellertid finner jag det oundgängligt att ett större antal bibliotek mobiliseras för att forskningsbiblioteken skall kunna uppbåda all den kompetens och kraft som behövs för att möta de kommande årens behov. Detta kan ske med bibehållande av ansvarsbibliotekssystemet så länge det ger utrymme för ett decentraliserat och väl samordnat utvecklingsarbete.

Rekommendationer

Mot bakgrund av den informationsteknologiska utvecklingen och det ökade behovet av bibliotekstjänster framstår utvecklingsarbetet vid våra forskningsbibliotek som mycket angeläget. En stor del av detta utvecklingsarbete sker på de enskilda bibliotekens initiativ och med lokala resurser.

Det finns idag, liksom tidigare i de svenska forskningsbibliotekens historia, också behov av nationellt samordnat utvecklingsarbete. Detta har sin grund i behovet av att tillgodose att en god informationsförsörjning kan erbjudas forskning och högre undervisning oberoende av vid vilket universitet eller högskola man befinner sig vid. Det finns också ett ökat behov av de offentliga forskningsbibliotekens tjänster inom det privata näringslivet, myndigheter och andra organisationer. Ett annat huvudskäl till nationellt samordnade utvecklingsinsatser är det omfattande arbete som krävs för att utveckla biblioteksservicen i en komplex teknologisk miljö. Nya arbetssätt och kompetens kan spridas till flera bibliotek som var för sig inte alltid har möjlighet att utveckla verksamheten.

Det svenska systemet med ansvarsbibliotek kan bäst beskrivas som en form för nationellt samordnat utvecklingsarbete för forskningsbiblioteken. På det hela taget tycks systemet fungera väl med tanke på de mål och resurser som står till dess förfogande. På kort sikt finns det därför inte några avgörande skäl att ändra på systemet. Däremot kan systemet förbättras i några avseenden. Här ges några förslag på åtgärder. Dessa skall ses i ljuset av den typ av utvecklingsarbete som bedrivs i ansvarsbibliotekens regi och vad man i en sådan verksamhet bör tydliggöra.

* Renodla verksamheten till utvecklingsinsatser BIBSAMs medel för ansvarsbibliotek bör inte gå till finansiering av verksamhet som nått ett stadium av regelbunden drift. Anslagen skall gå till utveckling av nya serviceformer och annan utveckling, men när utvecklingsbehovet är tillfredsställt bör verksamheten finansieras på annat sätt. *

Fleråriga men tidsbegränsade projekt De flesta projekt löper idag över flera år. I verksamhetsplanerna bör anges när projekten beräknas avslutade. Detta ökar möjligheterna till uppföljning och utvärdering. Förslagsvis borde verksamhetsplanerna inklusive medelsbehovet omfatta tre år. Mellan varje treårsperiod bör de årliga verksamhetsplanerna och berättelserna kunna kortas ned betydligt. De kan ha karaktären av ansökningar om fortsättningsanslag där endast kortfattade beskrivningar av uppnådda resultat ges. *

Behovsanalys Valet av aktiviteter eller delprojekt bör även fortsättningsvis träffas av ansvarsbiblioteken själva. Men detta val bör ske mot bakgrund av återkommande analyser av utvecklingsbehovet inom respektive område. Även om sådana analyser görs så måste de redovisas i verksamhetsplanerna för att man skall kunna förstå motiven till de planerade aktiviteterna och kunna bedöma på vilket sätt de förhåller sig till målet för ansvarsbiblioteken. *

Uppföljning och utvärdering I samband med de treåriga verksamhetsberättelserna bör en grundlig värdering av de gjorda insatserna göras. De enskilda aktiviteterna bör beskrivas med avseende på syfte, genomförande och resultat samt även beskrivas i ekonomiska termer. Behovet av fortsatt finansiering av enskilda projekt skall motiveras. Det är också angeläget att ansvarsbiblioteket gör en strategisk analys av utvecklingsbehovet inom sitt ämnesområde. *

Framtidsorientering När införandet av ansvarsbibliotek diskuterats har bristkartläggningar varit ett viktigt beslutsunderlag. Att avhjälpa brister är naturligtvis en angelägen uppgift,

särskilt om de påtagligt försvårar möjligheterna att söka och få tag på forskningslitteratur. Emellertid måste en sådan ansats balanseras mot de nya behov och serviceformer som växer fram, i annat fall riskerar man att begränsa bibliotekens förnyelsekraft. Vid diskussioner om ansvarsbibliotekens uppgifter är således en analys av framtiden lika viktig som en analys av dagens eventuella brister. Vilka utvecklingsprojekt blir centrala de närmaste åren med tanke på utbuds- och efterfrågeförändringar? Hur kommer biblioteksverksamheten att se ut på fem eller tio års sikt? Vad kan vi göra för att själva kunna styra verksamheten i önskad riktning? *

Samarbete med icke-ansvarsbibliotek Vikten av ett väl fungerande samarbete mellan ansvarsbiblioteken och övriga forskningsbibliotek är centralt för att gjorda utvecklingsinsatser skall komma det nationella systemet till del. De flesta ansvarsbibliotek har väl fungerande samrådsgrupper och idUutbyte. Enligt BIBSAMs direktiv kan projekt bedrivas med BIBSAM-anslag vid andra bibliotek förutsatt att ansvarsbiblioteket har det övergripande ansvaret. Detta är en möjlighet som bör kunna utnyttjas i större utsträckning. Det är också av intresse att erfarenheter från utvecklingsprojekt som bedrivs vid andra bibliotek, oavsett finansieringskälla, sprids till flera bibliotek och här kan ansvarsbiblioteken inom sina respektive områden fylla en viktig informativ funktion. Lite tillspetsat kan man säga att det handlar om att undvika det sk NIH-syndromet (Not Invented Here), dvs att man tenderar att bortse från utvecklingsinsatser som inte sker inom den egna institutionen.

* Informationsinsatser Med tanke på den osäkerhet som råder om ansvarsbibliotekens arbete bland många aktörer, både inom och utanför biblioteksområdet, är det viktigt att informationen om systemet mål och arbetssätt förbättras. BIBSAM skulle kunna ta fram en informationsskrift och distribuera den brett. På detta sätt kan missuppfattningar redas ut och systemets legitimitet stärkas.

De här föreslagna åtgärderna förutsätter att systemet med ansvarsbibliotek behålls i sin nuvarande form och med ungefär oförändrad anslagsnivå. Det rör sig således om smärre korrigeringar inom för övrigt givna ramar. Emellertid får detta inte tas som ett argument för att behovet av anslag för utveckling av våra forskningsbibliotek därmed är intäckt. Mycket talar för att utvecklingsbehovet är och kommer att bli väsentligt mycket större med hänvisning till informationsteknologins utveckling och allt större efterfrågan på bibliotekstjänster. Det finns därför behov av en mer omfattande studie av utvecklingsbehoven vid forskningsbiblioteken. En sådan undersökning bör också behandla frågan om hur utvecklingsarbetet skall organiseras och då blir naturligtvis ansvarsbibliotekssystemets roll återigen aktuell. Att förutsättningslöst utreda informationsförsörjningen som en del av den statliga forsknings- och högskolepolitiken framstår som allt viktigare. Dagens diskussion om kvalitet och internationalisering måste också gälla våra forskningsbibliotek. Därför är det glädjande att BIBSAM nu är i färd med att påbörja en studie av de förändrade villkoren för universitets- och högskolebiblioteken.

